

Svetozar Matejašev

Budućnost sjećanja: povratak usmene povijesti

Sažetak: U radu se prikazuju specifične okolnosti koje su pratile povratak i afirmaciju usmene povijesti u drugoj polovici XX. stoljeća. Kritičkim osvrtom na njene specifičnosti i odnos s povijesnom znanosti, predstavlja se razvoj njene kompleksne metodologije. Analizom intervjua, istražuju se uloge svjedoka i povjesničara u procesu stvaranja usmenih izvora. Problematiziraju se pojmovi pamćenja i sjećanja, uz isticanje njihovih značajnih karakteristika i ograničenja. Preispitivanjem mogućnosti usmenih svjedočanstava da vjerodostojno prikažu prošlost, ukazuje se na epistemološke granice povijesnog znanja stečenog na osnovi sjećanja. Putem kritike znanstvenih dometa pisanih historijskih djela, ukazuje se na zajedničku interpretativnu prirodu, kao i na sličnosti između pisane i oralne povijesti u domeni istraživačkih ograničenja. U zaključnom razmatranju, ističe se aktualni etički značaj usmene povijesti.

Ključne riječi: usmena povijest, metodologija, intervju, svjedok, pamćenje, sjećanje, interpretacija, kritika

„Zima je bila hladna kao i sve ratne zime. Zbog čega su sve ratne zime u našem sjećanju hladne?“

Heinrich Böll

Povratak usmene povijesti prvi je najavio još Leopold von Ranke sredinom XIX. stoljeća. U svojoj *Nemačkoj istoriji u vreme reformacije* napisao je da vidi kako dolazi vrijeme kada se povijest više neće zasnivati na izvještajima modernih povjesničara (osim u slučaju kada su oni sami svjedoci događaja o kojima pišu), već prije svega na svjedočenjima očevidaca i autentičnim i originalnim dokumentima.¹ Ranke je, naime, proročki prepoznao potencijalnu snagu povijesti

¹ Oto Luthar, Marjeta Šašel Kos, Nada Grošelj i Gregor Pobežin, *Povest istorijske misli : Od Homera do*

herodotskog tipa, oličenu u izjavama očevidaca, ali i pojavu povijesti koja teži stjecanju znanja na drugačiji način, kroz neposredan oblik razumijevanja zasnovan na iskazima živih svjedoka povijesnih događaja.

Međutim, historija je dugo odbijala usmenu povijest aktivno uključiti u vlastiti diskurs. Nepovjerenje povjesničara prema značaju usmenih svjedočanstava za usavršavanje istraživačkih postupaka, zasnovano na ideji da povijest može biti jedino pisana, ostavljalo je usmenu povijest van granica historijske znanosti. Uvjeti za ponovni povratak stvorili su se tijekom šestog i sedmog desetljeća XX. stoljeća. Od početka 1960-ih, postepeno se transformirala iz prakse sakupljanja svjedočanstva u inovativnu teorijsku disciplinu.² Poznati rad Luise Passerini *Rad, ideologija i konsenzus pod talijanskim fašizmom*³, označio je početak redefiniranja usmene povijesti kao analitičke prakse, u suprotnosti s prethodnim shvaćanjem u svjetlu rekonstruktivne metode. Do početka devetog desetljeća XX. stoljeća, usmena povijest postala je metodologija izbora.⁴ Ekspanzija stručne, interdisciplinarnе literature uspjela je promijeniti mnoga ustaljena mišljenja i ukazuje na njen značaj za budućnost historijske znanosti.⁵ Podrobna analiza njene pozicije i uloge rezultirala je afirmacijom usmene povijesti na etičkom i na metodološkom planu.

Usmena je povijest naročito dobila na važnosti u drugoj polovici XX. stoljeća, u periodu kada je historijska znanost pokazala znakove slabosti pri suočavanju s izazovima racionalnog objašnjenja ratnih zločina i stradanja. U trenutku kada posredno znanstveno objašnjenje nije imalo odgovarajuće odgovore, prepoznato je da autentični glas prošlosti ponekad govori daleko više. Iracionalnost ratnih pogroma i koncentracijskih logora nije tražila racionalno objašnjenje, već neposredno slušanje, empatiju, razumijevanje, borbu protiv zaborava. Stječući znanja o prošlosti upravo putem neposrednog razgovora sa živim svjedocima, usmena je povijest donijela dodatnu etičku dimenziju povijesnim istraživanjima. U središtu pažnje našla su se sjećanja stvarnih očevidaca, obavijena različitim stavovima i emocijama, subjektivnim mišljenjem i jedinstvenim doživljajem svijeta.

S metodološkog stajališta, promjena načina promatranja usmene povijesti zahtijevala je opsežnu teorijsku podršku. Glavni zadatak tijekom osmog desetljeća XX. stoljeća bio je objasniti da skupljanje dokumentarnog materijala nije krajnja točka, već samo jedan segment složenog istraživačkog procesa. Usavršavanje metodologije zasnivalo se na teorijskoj podršci analizi, in-

početka 21. veka, II, prevod: Olga Vuković, Jelena Budimirović, Slađana Madžgalj (Novi Sad: IK Zorana Stojanovića, 2013), 226.

2 Donald Swain primijetio je 1965. da se mora znatno više pažnje posvetiti problemima usmene povijesti, u: Donald C. Swain, „Problems for practitioners of oral history“, *American Archivist* 1 (1965): 64.

3 Luisa Passerini, „Work, Ideology and Consensus under Italian Fascism“, *History Workshop Journal* 8 (1979): 82-108.

4 Lynn Abrams, *Oral History Theory* (London and New York: Routledge, 2010), 4, 6 i 8.

5 Inovativan pristup nedavno je ostvario Haun Saussy u knjizi *Etnografija ritma. Oralnost i njene tehnologije*; Haun Saussy, *The Ethnography of Rhythm: Orality and its Technologies* (Fordham: Fordham University Press, 2016). Usporedno promatrajući položaj pisane i usmene povijesti, Saussy zastupa ideju da je usmeni iskaz vrsta inskripcije koja ostavlja trag u ljudskom umu i da je pisanje još jedna takva forma stvaranja inskripcije, što je shvaćanje koje nadalje otvara problem historijskog odnosa između uma i tijela.

terpretaciji i komparativnom vrednovanju usmenih svjedočanstava.

Temelje prethodno navedenom radu Luise Passerini i prelasku s rekonstruktivne na analitičku metodu, postavio je Paul Thompson, jedan od pionira u oblasti usmene povijesti.⁶ Thompson je tvrdio da su ljudska iskustva sirov materijal prošlosti, koji je potrebno analitički tumačiti kako bi se uspješno pokazala potpuno nova strana povijesti. Njegovu je težnju da se usmena povijest uspostavi kao zasebna, a ravnopravna povijesna disciplina, zastupao i teorijski nadogrudio cijenjen povjesničar usmene povijesti Alessandro Portelli. Kao profesor američke književnosti i kulture, Portelli je u svojim istraživanjima spajao praksu sakupljanja svjedočanstava sa suvremenim lingvističkim i društvenim teorijama.⁷ Posebno je inzistirao na značaju interdisciplinarnog promišljanja za daljnji razvoj usmene povijesti. Razmišljajući o karakteristikama usmenih izvora i usmene interpretacije prošlosti, Portelli je objasnio bitne specifičnosti usmene povijesti:

„Oralna istorija je ‘složen žanr’ koji zahteva interdisciplinarno, fleksibilno mišljenje. To je žanr koji su zajedno razvili usmena i pisana reč sa namerom da jedno drugom govore o prošlosti[...] Oralni istorijski izvori su narativni izvori, u kojima se istorijski, poetski i legendarni narativi često mešaju i postaju neodvojivi, tako da lična istina u nekim situacijama može da se poistoveti sa društvenom imaginacijom[...] Ton, jačina i ritam govora prenose implicitno značenje i socijalnu konotaciju koju nije moguće reprodukovati kroz pisanje. Dužina i pozicija pauze imaju značajnu funkciju u razumevanju različitih značenja govora[...] Oralna istorija, dakle, govori više o značenjima nego o događajima. Govori nam ne samo šta su ljudi uradili, već i šta su hteli da urade, šta su verovali da rade i šta trenutno misle da su uradili u prošlosti.”⁸

INTERVJU

Složenost usmene povijesti krije se najprije u njenoj dvostrukoj prirodi. Ona je istovremeno i istraživačka metodologija (metoda provođenja istraživanja) i rezultat istraživačkog procesa.⁹ Temelj kompleksne dualnosti je jedna ključna razlika između usmene i pisane povijesti.

Iako je točno da se usmeni i pisani izvori ne isključuju međusobno, oni su ipak bitno drugačiji. Za razliku od pisanih, čiji je nastanak prethodio njihovom otkrivanju, izvori se usmene povijesti stvaraju. Nastaju kao rezultati planiranih i usmjeravanih interaktivnih razgovora, intervjua. Intervju je neponovljiva razmjena iskaza, jedinstven susret svjedoka koji se sjeća i povjesničara koji podsjeća. Na taj način, povjesničari usmene povijesti ujedno sudjeluju u narativnom oblikovanju priče i interpretaciji izabranih svjedočanstava. Imajući u vidu da se navedene

6 Višegodišnji istraživački rad sumirao je u knjizi *Glas prošlosti. Oralna istorija*; vidi: Paul Thompson, *The Voice of the Past: Oral History* (Oxford: Oxford University Press, 1978).

7 U daljem toku rada pokazat će se njihova veza s metodologijom usmene povijesti.

8 Alessandro Portelli, „Oral History as Genre“, u: *Narrative and Genre: Contexts and Types of Communication*, ur. Mary Chamberlain i Paul Thompson (London: Routledge, 2004), 23 i 25; Alessandro Portelli, „What makes oral history different“, u: *The Oral History Reader*, ur. Robert Perks i Alistair Thomson (London; New York: Routledge, 1998), 66, 65 i 67.

9 Lynn Abrams, *Oral History Theory*, 2.

aktivnosti manifestiraju kroz različite jezične forme, postaje jasno da se metodologija usmene povijesti ne može odvojiti od problema označavanja.

Različiti aspekti stvaranja značenja i interpretacije izvornog materijala konkretnije se uočavaju prilikom analize intervjua, najvažnije metode usmene povijesti.¹⁰ To je kooperativan čin, koji uključuje dijeljenje informacija i autobiografska sjećanja, činjenice i osjećaje. Određen spletom odnosa između osobnog i kolektivnog, individualnog stvaranja narativa i društvenih odnosa koji ga omogućavaju, intervju predstavlja kompleksan povijesni dokument s puno slojeva značenja, ugrađen unutar šireg polja društvenih sila.¹¹ Promatran kao plod kolektivnog stvaralaštva, neizostavno nosi sa sobom već postojeći povijesni poredak, selekciju i interpretaciju.¹² Važno je istaknuti da trenutne vrijednosti oblikuju interpretaciju vlastite prošlosti i nameću podsvjesnu povijesnu strukturu narativa.¹³ One podjednako snažno djeluju na donošenje izbora koje vrše povjesničari i njihovi ispitanici prije, tijekom i nakon završetka intervjua.

Prvo, povjesničari biraju tematsku oblast i svoje ispitanike. Imajući u vidu informacije koje žele dobiti, specifične karakteristike odabrane teme i ispitanika, oni formuliraju spisak pitanja. Pravilno istražena, informirana i kritička pitanja, sastavljena prije početka intervjua, trebala bi biti usmjerena na demistifikaciju procesa promjena kroz vrijeme. Pri tome, njihov važan zadatak je da potaknu sjećanja ispitanika i istaknu njihova stajališta.¹⁴ Svrha izabranih pitanja je usmjeriti razgovor k inovativnom tumačenju i razumijevanju prošlosti, koji često, dajući bitne odgovore, ujedno otvaraju niz novih, značajnih tema.

Ako je potrebno da se tijekom razgovora redefiniraju ranije postavljeni ciljevi, povjesničari mogu promijeniti uvjete odvijanja intervjua. Nakon njegova završetka, od snimljene verzije razgovora, prave tekstualni transkript. Konačno, oni provode detaljnu selekciju zabilježenih svjedočanstava i određuju istraživačku metodu pomoću koje će ih interpretirati. Odabirom ispitanika, pitanja, svjedočanstava i njihove interpretacije, te koordiniranjem tijeka i uvjeta razgovora, povjesničari preuzimaju veliku kontrolu nad diskursom usmene povijesti. Ipak, uloga povjesničara koji podsjeća poprima drugačije obrise kada se uvidi da ona isključivo ovisi o ključnom faktoru usmene povijesti, o mediju koji spaja prošlost i sadašnjost, o svjedoku koji se sjeća.

Swjedoci donose jedan, ali krucijalan izbor. Oni odlučuju što će ispričati i na koji način. Oni određuju početak i kraj priče. Snaga govornog akta omogućava da se njihovi misaoni procesi formuliraju relativno spontano i brzo, ali istovremeno prikriva činjenicu da izbor izgovorenih riječi nije nimalo jednostavan. Pričanje o prošlosti svojevrsno je uspostavljenje kontinuiteta između prošlog i sadašnjeg vremena, uvjetovano kompleksnim faktorima. Način na koji

10 Razinu njegove važnosti uvjerljivo potvrđuju i četiri osnovna oblika postojanja usmene povijesti: originalni intervju, snimljena verzija intervjua, transkript intervjua u obliku teksta, interpretacija materijala.

11 Lynn Abrams, *Oral History Theory*, 10 i 16.

12 Roland J. Grele, „Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history“, u: *The Oral History Reader*, 43.

13 Trevor Lummis, „Structure and validity in oral evidence“, u: *The Oral History Reader*, 276.

14 Ronald J. Grele, „Razgovor Ronald J. Grele“, *Pro tempore : časopis studenata povijesti* 10-11 (2016): 179; Ronald J. Grele, „Što je dobar intervju?“, *Pro tempore : časopis studenata povijesti* 10-11 (2016): 18.

će svjedok pripočeti vlastitu viziju prošlih događaja ovisi o postojećim odnosima na relacijama pojedinačno i kolektivno, zapamćeno i zaboravljeno, fikcionalno i stvarno.

Prošla iskustva postaju izvori usmene povijesti kada se manifestiraju kroz akt govora. Formulacija usmenih svjedočanstava počiva najprije na ljudskoj sposobnosti pripovijedanja, obilježenoj postojanjem bliskih veza između pojedinačnog i kolektivnog izraza pri svakom stvaranju priče. Pričanje o prošlim događajima kulturološki je produkt, oblik komunikacije¹⁵ određen političkim i socijalnim poretkom, ali je također i unikatan osobni izraz zasnovan na potrazi za sjećanjima koja otkrivaju dio pojedinačnog identiteta i novu, nepoznatu stranu prošlosti. Intervju se iz tog razloga promatra kao simbiotska igra pojedinačnog i kolektivnog, poglavito usmjerena k osmišljavanju prethodnog iskustva. U svom originalnom, snimljenom i tekstualnom obliku, on predstavlja subjektivni doživljaj prošlosti najvećim dijelom uvjetovan prirodom pamćenja odabranih ispitanika (očevidaca).

PAMĆENJE I SJEĆANJE

Sjećanja i procesi pamćenja predstavljaju osnovu ne samo usmene, već cjelokupne povijesti. Koliko god pokušavala, povijest se ne može odvojiti od vjerovanja nekom drugom kada kaže da nešto pamti.¹⁶ S druge strane, samo postojanje većeg broja svjedoka i komparativnog vrednovanja njihovih subjektivnih iskaza, ukazuje da unutar usmene povijesti postoji i prostor sumnje. Taj prostor definiran je potrebom da se odbaci privid apsolutnog povjerenja uz pomoć demitologizacije sjećanja ispitanika. U namjeri da istraživački preispitaju validnost njihovih tvrdnji, povjesničari moraju poznavati različite oblike pamćenja i sjećanja, razumjeti njihove glavne karakteristike i načine na koje su procesi pamćenja povezani s vlastitom manifestacijom u vidu jezično formuliranih sjećanja.

Terminologiju ove oblasti usmena povijest većinski dijeli sa psihologijom, ali ne analizira pamćenje iz istog ugla. U fokusu nisu mehanizmi pamćenja, niti istraživanje njihovih psiholoških uzroka i posljedica. Usmenu povijest zanimaju sjećanja ispitanika koja spadaju u grupu dugoročnog, deklarativnog pamćenja. Također, pored tumačenja pamćenja u kontekstu „određenog fonda podataka s kojima se govornik rado povezuje u obliku priča ili anegdota“, pažnja se obraća i na prisjećanje. Prisjećanje predstavlja odgovor na detaljno pitanje koje za sobom povlači skrivena sjećanja, koja su manje vjerojatno integrirana u vlastitu strukturu sadašnjih vrijednosti.¹⁷ Identificiranje prisjećanja naročito je važno u situacijama kada su svjedoci preživjeli traumatična iskustva, i kada povjesničari moraju pokazati visok stupanj razumijevanja u daljnjem vođenju razgovora. Pored toga, priprema, vođenje i analiza intervjua zahtijevaju poznavanje dvije važne osobine pamćenja: promjenljivost i selektivnost.

Analizu usmenih izvora otežava činjenica da je ljudsko pamćenje u stalnom procesu

15 Samuel Schrager, „What Is Social in Oral History?“, *International Journal of Oral History* 4 (2) (1983): 77.

16 Robin Dž. Kolingvud, *Ideja istorije* (Beograd: Službeni glasnik, 2003), 222.

17 Trevor Lummis, *Structure and validity in oral evidence*, 274.

promjene. Transformira se i preuzima nove oblike, jer nije pasivna baza podataka već aktivni proces stvaranja značenja.¹⁸ Pamćenje pojedinca mijenja se uslijed procesa starenja, različitih životnih iskustava, promjena navika i želja, saznavanja i zaboravljanja pojedinih informacija, odnosa s pamćenjem određene društvene zajednice. Njegov promjenljivi karakter blisko je povezan s izborom sjećanja pomoću kojih svjedok narativno predstavlja prošlu stvarnost.

Selektivnost pri odabiru adekvatnih iskustava ukazuje na važnu dvoznačnost pamćenja. Birati znači zapamtiti, ali birati znači i zaboraviti, prešutjeti ili isključiti ono što već znamo.¹⁹ Ljudi koji govore svoja sjećanja žele stvoriti sliku sebe koja ne odgovara uvijek činjenicama, sliku koja namjerno ili podsvjesno kazuje verziju prihvatljive priče.²⁰ Portelli se zato bartovski osvrće na ideju da nam mnogo govori i što ispitanici ne kažu kao i način na koji određene informacije skrivaju.²¹ Određivanje početka i kraja priče predstavlja posebno težak zadatak za preživjele žrtve ratnih zločina, koje se često koriste mehanizmom potiskivanja u borbi protiv traumatičnih sjećanja. Osobe koje su preživjele traumu žive sa sjećanjima na događaj koji nije mogao i koji se nije završio do kraja, koji nema kraj i zbog toga se za preživjele nastavlja u sadašnjosti, aktualan u svakom aspektu.²² Ključna su pitanja žele li svjedoci uopće priopćiti detalje iz prošlosti, jesu li se u stanju emotivno suočiti s prethodnim iskustvom i govoriti o njemu. Potencijalni odgovor može ponuditi razumijevanje načina na koji se njihovo sadašnje pamćenje sukobljava s prošlošću, forme u kojoj prošlost živi u njihovim sjećanjima.

Sjećanje jest ponovno prisustvo prošlosti. U proživljenom iskustvu, pojedinačno se pamćenje oblikuje istovremenim, napetim i ne uvijek miroljubivim, postojanjem različitih sjećanja (vlastitih, obiteljskih, grupnih, regionalnih, nacionalnih itd.) koja su u procesu stalnog građenja, zbog neprekidne smjene sadašnjosti u prošlost i promjena koje su se dogodile u oblasti *predstavljanja* (ili *vraćanja prisutnosti*) prošlog vremena.²³ Međuzavisnost navedenih promjena za posljedicu ima da „pitanje oralnih izvora odmah povlači pitanje strukture i pouzdanosti sećanja“.²⁴ Promatranje povijesti iz kuta zapamćene priče, čija vjerodostojnost tek treba biti provjerena, pokazuje da svaka analiza svjedočenja mora obuhvatiti preispitivanje uključenog i isključenog, odnos između zapamćenog i zaboravljenog.

Pamćenje je podložno čestim promjenama, ali je uvijek selektivno i uvijek uključuje zaborav. Usmena se povijest zbog toga pozicionira na nejasnoj granici između pamćenja i zaborava, na nestabilnom terenu koji se sukobljava s problemima subjektivne istine, uvjerljivosti i

18 Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* (New York: SUNY Press, 1991), 52.

19 Fernando Katroga, *Istorija, vreme i pamćenje* (Beograd: Clio, 2011), 32.

20 Lynn Abrams, *Oral History Theory*, 85.

21 Alessandro Portelli, *What makes oral history different*, 69; modifikacija ideje Rolana Barta (Roland Barthes) da više otkrivamo sa riječima koje izbegavamo nego sa rečima koje koristimo. Roland Barthes, "To Write: An Intransitive Verb?" u: *The structuralist controversy: the languages of criticism and the sciences of man*, ur. Richard Macksey i Eugenio Donato (Baltimore – London: The Johns Hopkins Press, 1972), 134 – 145.

22 M. Klemperer, "Navigating Life Review Interviews with Survivors of Trauma", u: *The Oral History Reader*, 200.

23 Fernando Katroga, *Istorija, vreme i pamćenje*, 18

24 Peter Friedlander, *Theory, method and oral history*, u: *The Oral History Reader*, 311-319 i 313.

vjerodostojnosti. Pred njom se također javljaju zahtjevni teorijski izazovi u vidu epistemološke granice povijesnog znanja stečenog na osnovi ljudskog sjećanja, kao i mogućnosti precizne reprezentacije prošlosti.

Subjektivnost sjećanja i pojedinačne istine istraživao je Akira Kurosawa u filmu *Rashômon*. Japanski film iz 1950. godine problematizira povijesno značajnu temu: utvrđivanje istine o događaju za koji postoje četiri različite verzije priče. Za razliku od povjesničara, Kurosava nema namjeru da usporednom analizom preispita validnost tvrdnji, niti da na osnovi istraživačkih rezultata uvjerljivo predstavi jednu istinitu verziju događaja. Njegova je osnovna zamisao da naglasi suštinsku nesigurnost u točnost iznijetih svjedočanstava. Ostavljajući misterioznim mnoge okolnosti ubojstva samuraja, film prepušta gledaocima da se odluče za jedno svjedočanstvo na osnovi vlastitog doživljaja uvjerljivosti i shvaćanja istine.

Kurosavino razumijevanje subjektivnosti istine problematizira, u slučaju usmene povijesti, uvjerljivost usmenih svjedočanstava u formi narativno oblikovane priče. Slično filmskom, i praćenje povijesnog narativa može zahtijevati prihvaćanje objašnjenja koja rastežu nečiju lakovjernost.²⁵ Uvjerljivost se veoma često postiže vještom jezičnom igrom, stvaranjem dovoljno slikovitih i emotivno obojenih predstava prošlosti. Objašnjenje događaja posebno ostaje urezano u pamćenju ako izaziva svojevrsan osjećaj iznenađenosti.²⁶ Međutim, ostvarivanje uvjerljive priče posjeduje i drugu stranu, dobro poznatu povjesničarima. Želja za kontrolom značenja pri govoru ili slušanju povremeno rađa fikcionalnost, problematičnog suputnika povijesti.

INTERPRETACIJE

Talijanski povjesničar Giovanni Levi zato kritički prilazi ideji prihvaćanja događaja. Levi u svojim radovima naglašava da događaj može biti nešto što su ljudi spremni prihvatiti kao moguće, ali ne mora nužno biti nešto što se pouzdano dogodilo. Njegov stav potvrdio je u praksi Alessandro Portelli, koji je ispitivao kako se talijanski radnici sjećaju jednog konkretnog prošlog događaja.²⁷ Razgovori s bivšim članovima sindikata otkrili su zanimljive podatke. Ispitanici su se živopisno sjećali smrti njihovog bivšeg kolege, ali nitko nije znao odrediti točan kronološki okvir. Svi su Trastullijevu smrt (poginuo u sukobu s policijom 1949. godine) logički povezivali s velikim radničkim protestima iz 1953. Njihove faktualne greške i vremensko izmještanje događaja posljedica su kolektivnog povjerenja u popularni mit koji je uspio međusobno povezati situacije koje se nikada nisu dogodile. Na individualnom nivou, zasnivaju se na duševnom preoblikovanju koje psihološki legitimira vanjske događaje²⁸, kao i na izuzetno snažnoj sposobnosti ljudi da prekrajaju prošlost kako bi je u većoj mjeri usuglasili sa svojim željama.²⁹ Subjektivnost

25 Walter Bryce Gallie, *Philosophy and Historical Understanding* (New York: Schocken Books, 1968), 105.

26 Philippe Ariès je naročito isticao važnost osjećaja iznenađenosti, u: Philippe Ariès, *Le temps de l'histoire* (Paris: Plon, 1954), 298.

27 Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, 1-26.

28 Georg Zimel, *Problemi filozofije istorije* (Novi Sad: IK Zorana Stojanovića, 1994), 45.

29 Pjer Bajar, *Kako da govorimo o knjigama koje nismo pročitali?* (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 13.

sjećanja, praćena elementima anegdotalne fikcije, kreira dovoljno prihvatljivu sliku prošlosti, čime jasno potvrđuje da usmena svjedočanstva nikako ne mogu garantirati njenu preciznu reprezentaciju.

Povjesničari usmene povijesti su svjesni da je znanje stečeno na osnovi pamćenja epistemološki krhko. Ipak, ako pamćenje funkcionira kao epistemološka prepreka, ono također djeluje kao stimulans, naročito kada je svjedok, kao živi dokaz, u stanju oboriti negiranje, izopačenja ili prečišćavanja prošlosti koje je uradio netko tko nije bio prisutan.³⁰ U jednakoj mjeri, priroda sjećanja svjedoka pruža dodatni poticaj shvaćanju da centralno pitanje nije pouzdanost njihovih priča. Praveći otklon od mogućnosti pažljivog utvrđivanja točne ili netočne tvrdnje, metodologija usmene povijesti prihvaća da je ključni problem interpretacija značenja usmenih svjedočanstava.

Interpretacija usmenih izvora kreće se u pravcu ispitivanja brojnih aspekata prisutnih u iskazima ispitanika. Za povjesničare je posebno važno da pokušaju ustanoviti „kako se interpretacije (prošlosti) menjaju kroz vreme, šire u društvenim grupama i kakva je realnost koja ih je oblikovala.“³¹ Zbog toga se tumače značenja koja svjedoci pridaju određenim događajima, njihov promjenljiv odnos prema prošlom iskustvu i način na koji sadašnjost oblikuje vizije prošlosti. Uspoređuju se izjave svjedoka i utvrđuje se njihov međusobni odnos. Također, ispituje se razina podudaranja između vlastite i kolektivno poželjne slike prošlosti, samim time i efekt koji kolektivno poželjno ima na stvaranje individualne predstave prošle stvarnosti. S obzirom na to da se u središtu svih navedenih tumačenja nalazi dodjeljivanje značenja putem jezika, usmena se povijest u stvaranjima lanaca interpretacije oslanja na idejna rješenja koja nude lingvistika i društvena teorija.

Kritički osvrt na znanstvene osnove i domete pisane povijesti u drugoj polovici XX. stoljeća je, donekle paradoksalno, uzrokovao i metodološku afirmaciju usmene povijesti. Strukturalizam je, prepoznajući značaj jezika, odbacio pretpostavke o načinu na koji stječemo znanja u okviru društvenih znanosti, dok je poststrukturalizam kasnije ukazao na njegove granice kao sredstva razumijevanja.³² Nejasnost i neizvjesnost jezičnog značenja poslužila je kao polazna točka za kritiku povijesti, tijekom koje su teoretičari istaknuli zajedničke nedostatke i istraživačka ograničenja koja dijele usmena i pisana povijest, istovremeno pokazujući da razlike između njih nisu nepremostive. Metodologija usmene povijesti dobivala je snažne obrise u periodu kada su pojedini povjesničari prepoznali da se čitava povijest mora sukobiti s problemima odnosa iz i prema prošlosti³³. Preispitivanje vlastitih metoda i znanstvenih postulata utvrdilo je da objektivnost i preciznu reprezentaciju prošlosti onemogućuju ograničen pristup prošloj stvarnosti, kao i sam akt stvaranja povijesti pismenim ili usmenim putem.

Iako su povjesničari dugo zamjerali usmenoj povijesti što promatra prošlost kroz asin-

30 Fernando Katroga, *Istorija, vreme i pamćenje*, 55.

31 Trevor Lummis, *Structure and validity in oral evidence*, 277.

32 Alun Munslow, *Deconstructing History* (London and New York: Routledge, 2006), 31.

33 „Čitava istorija mora da se više ili manje slepo sukobi sa problemima odnosa iz prošlosti.“ u: Dominick LaCapra, *History and Criticism* (New York: Cornell University Press, 1985), 17.

krone fragmente, ni pisanje povijesti, potkrijepljeno izgrađenim metodama proučavanja ostataka prošlosti, nije u stanju da je sveobuhvatno i vjerodostojno predstavi. Važno je istaknuti da najveći dio informacija o prošlosti nikada nije zabilježen, dok je većina ostalih iščeznula.³⁴ Ograničenje povijesne objektivnosti podudara se, dakle, s rupama u dokumentaciji i neposrednom pristupu malom dijelu konkretnog.³⁵ Tragajući za upotrebljivim značenjima u prošlosti, povjesničari se bore protiv nepoznatog koristeći jezik sadašnjosti i suvremene koncepte. Uz pomoć koncepata, intelektualnih konstrukcija definiranih jezikom, vrše se generalizacije, objašnjavaju se fenomeni i stvaraju dokazi. Imajući u vidu da koncepti nisu neutralne alatke i da se zasnivaju na subjektivnim pretpostavkama³⁶, zaključuje se da je svako tumačenje prošlosti zapravo historiziran izlog ideoloških pretpostavki, uvjetovan društvenom, ekonomskom i geografskom pozicijom.

Prihvaćanje da interpretativna priroda historijskih istraživanja ne može uključiti ideje povijesne objektivnosti i istine, nije implicitno ukidanje smisla bavljenja poviješću, već vid redefiniranja njene suštine. Izvanjska kritika povijesne znanosti u drugoj polovici XX. stoljeća inicirala je zakašnjelu, unutrašnju samokritiku, koja je prepoznala da posao povjesničara nije forma forenzičarske istrage, već interpretativno oblikovanje slike prošlosti. Također, samokritika je potakla jačanje epistemološke i interdisciplinarnе svijesti povjesničara, širenje povijesnog polja, pojavu važnih tema i razvijanje novih disciplina. U kontekstu usmene povijesti, kao izuzetno važan moment ističe se afirmacija ideje da postoji jedna prošlost i mnoštvo povijesti.

ZAKLJUČAK

Usmena je povijest donijela veliku etičku promjenu na polju razumijevanja prošlih ljudskih iskustava. Poznavanje ljudi iz prošlosti povijesna je znanost dugo povezivala s posrednim razumijevanjem ljudi koje nam je upravo ona i dozvolila da upoznamo, odnosno s posrednim razumijevanjem poznatih i istaknutih osoba iz prošlosti. Walter Benjamin je među prvima prepoznao korijen problema, istaknuvši da se povjesničari, prema tome, uživljavaju u pobjednike, dok su oni koji trenutno vladaju nasljednici nekadašnjih pobjednika.³⁷ Ljudi van povijesnog narativa ostajali su poraženi, na marginama, nedostupni za poznavanje. Suvremenoj istraživačkoj metodi primarni zadatak zato postaje prepoznavanje i prihvaćanje novih inkluzivnih oblika. Problemi marginalnog pronalaze rješenje u usmenoj povijesti i njenoj metodi neposrednog razumijevanja.

Usmena povijest uvodi razumijevanje pojedinačnog glasa u metode stjecanja povijesnog znanja. Ona dozvoljava heroje koji nisu samo lideri, već pripadaju većinskom stanovništvu. Po-

34 Keith Jenkins, *Promišljanje historije* (Zagreb: Srednja Europa, 2008), 25.

35 Pol Ven, „Kako se piše istorija“, u: *Istorijska sociologija. Sociološka hrestomatija*, ur. Pavle Milenković (Novi Sad: Mediterran publishing, 2009), 254 i 239.

36 Piter Berk, *Istorija i društvena teorija* (Beograd: Equilibrium, 2002), 52.

37 Walter Benjamin, *Eseji* (Beograd: Nolit, 1974), 82.

maže manje privilegiranima i starijim građanima, vraća im dostojanstvo i samopouzdanje.³⁸ Istovremeno, dodatno usavršava sposobnosti povjesničara, jer za razliku od čitanja i pisanja, slušanje govora zahtijeva zauzimanje drugačijih stavova.³⁹ Naravno, povratak usmene povijesti nikako ne umanjuje niti odbacuje značaj analize tekstova. Istraživanje na osnovi usmenih ili pisanih izvora podjednako zahtijeva određenu odgovornost i zauzimanje jasne etičke pozicije. Suvremeni je zadatak povjesničara pomaganje ljudima „u osmišljavanju načina kako osvijestiti svoju prošlost tako da mogu maksimalno uvećati svoja prava da znaju ono što znaju“.⁴⁰ Zauzimanje stava, u slučaju usmene povijesti, ogleda se u radu na stvaranju uvjeta pod kojima nepoznati glasovi dobivaju svoje mjesto u povijesti.

Poticanjem nemilosrdnog individualnog usavršavanja, suvremena društva nerijetko afirmiraju udaljavanje od kolektiva i snažan osjećaj ravnodušnosti pojedinca prema ostalim članovima zajednice. Zbog toga, glavni je zadatak usmene povijesti razvijanje međusobnog poštovanja, očuvanje kolektivnog i individualnog pamćenja, omogućavanje neposrednog razumijevanja različitosti i empatije s patnjom žrtava. Teoretičari su proveli dosta vremena objašnjavajući uzroke i problem označavanja ratne pozornice XX. stoljeća. To je odvrćalo pažnju od daleko važnijeg zadatka: pamćenja katastrofalnog stradanja i borbe protiv zaborava istrebljenja, jer je on sam po sebi dio istrebljenja pamćenja, povijesti, društvenog.⁴¹ Slušanje i razumijevanje potresnih svjedočanstava sprječavaju ravnodušnost i nastanak unutrašnjih „katanaca zaborava“.⁴² Možemo prepoznati i razumjeti patnju, jer je povijest većine čovječanstva povijest poraza, rijetkih uspona i čestih padova. Konačno, možemo se identificirati i s drugačijim ljudskim iskustvima. S raznovrsnim sjećanjima, stavovima i emocijama, s nesigurnostima, strahovima i željama, prisutnima u svakoj narativnoj interpretaciji vlastite prošlosti.

ABSTRACT

This paper presents the specific circumstances that followed the return and affirmation of oral history in the second half of the 20th century. Through a critical review of oral history and its relationship to historical science, the development of its complex methodology is revealed. By analysing interviews, the role of observers and historians in the process of creating oral sources is explored. The terms of remembrance and remembering have been problemised, by stressing their significant characteristics and limitations. By re-examining the possibilities of oral testimonies to plausibly present the past, this indicates the epistemological boundaries of historical knowledge based on remembrance. Through the criticisms of the scientific review of written historical works, the common interpretative basis is pointed out and also the similarities

38 Paul Thompson, *The Voice of the past*, u: *The Oral History Reader*, 21-28 i 28.

39 Fernando Katroga, *Istorija, vreme i pamćenje*, 45.

40 Ronald J. Grele, „Razgovor Ronald J. Grele“, 184.

41 Žan Bodrijar, *Simulakrumi i simulacija* (Novi Sad: Svetovi, 1991), 50.

42 „Suštinski zaborav je unutrašnji. Katanac zaborava nije dat spolja.“ u: Mišel Fuko, „Šta je autor?“, *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu* 473 (2012): 110.

between the written and the oral history resulting from the scope of research constraints. In the final analysis, the current ethical significance of oral history is emphasised.

Keywords: Oral History, Methodology, Interview, Witness, Remembrance, Memory, Interpretation, Criticism

LITERATURA

Abrams, Lynn. *Oral History Theory*. London and New York: Routledge, 2010.

Ariès, Philippe. *Le temps de l'histoire*. Paris: Plon, 1954.

Bajar, Pjer. *Kako da govorimo o knjigama koje nismo pročitali?*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.

Benjamin, Walter. *Eseji*. Beograd: Nolit, 1974.

Berk, Piter. *Istorija i društvena teorija*. Beograd: Equilibrium, 2002.

Bodrijar, Žan. *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi, 1991.

Chamberlain, Mary i Thompson, Paul, ur. *Narrative and Genre: Contexts and Types of Communication*. London: Routledge, 2004.

Fuko, Mišel. "Šta je autor?" *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu* 473 (2012): 100-112.

Gallie, Walter Bryce. *Philosophy and Historical Understanding*. New York: Schocken Books, 1968.

Grele, Roland J. "Razgovor Ronald J. Grele." *Pro tempore : časopis studenata povijesti* 10-11 (2016), 173-184.

Grele, Roland J. "Što je „dobar“ intervju?" *Pro tempore : časopis studenata povijesti* 10-11 (2016), 17-21.

Jenkins, Keith. *Promišljanje historije*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.

Katroga, Fernando. *Istorija, vreme i pamćenje*. Beograd: Clio, 2011.

Kolingvud, Robin Dž.. *Ideja istorije*. Beograd: Službeni glasnik, 2003.

LaCapra, Dominick. *History and Criticism*. New York: Cornell University Press, 1985.

Luthar, Oto, Šašel Kos, Marjeta, Grošelj, Nada, Pobežin, Gregor. *Povest istorijske misli: Od Homera do početka 21. veka*. II. Prevod: Olga Vuković, Jelena Budimirović, Slađana Madžgalj, Novi Sad: IK Zorana Stojanovića, 2013.

Macksey, Richard i Donato, Eugenio, ur. *The structuralist controversy : the languages of criticism and the sciences of man*. Baltimore – London: The Johns Hopkins Press, 1972.

Milenković, Pavle. *Istorijska sociologija. Sociološka hrestomatija*. Novi Sad: Mediterran publishing, 2009.

Munslow, Alun. *Deconstructing History*. London and New York: Routledge, 2006.

Passerini, Luisa. "Work, Ideology and Consensus under Italian Fascism" *History Workshop Journal* 8 (1979): 82-108.

Perks, Robert, Thomson, Alistair, eds. *The Oral History Reader*. London and New York: Routledge, 1998.

Portelli, Alessandro. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. New York: SUNY Press, 1991.

Saussy, Haun. *The Ethnography of Rhythm: Orality and its Technologies*. Fordham: Fordham University Press, 2016.

Schrager, Samuel. "What Is Social in Oral History?." *International Journal of Oral History* 4 (2) (1983): 76–98.

Swain, Donald C. "Problems for practitioners of oral history." *American Archivist* 1 (1965): 63-69.

Zimel, Georg. *Problemi filozofije istorije*. Novi Sad: IK Zorana Stojanovića, 1994.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Pro tempore

Časopis studenata povijesti, br. XIII

Zagreb, 2018.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Godina XIII, broj 13, 2018.

Glavni i odgovorni urednik

Ivan Grkeš

Zamjenica glavnog urednika

Lucija Bakšić

Uredništvo

Mihaela Marić

Lucija Bakšić

Mario Katić

Igor Krnjeta

Urednici pripravnici

Andrija Banović

Matej Lisičić

Matea Altić

Marta Janković

Alen Obrazović

Saša Vuković

Lektura i korektura

Alina Jušić

Ema Maglić

Ema Botica

Tanja Jelinić

Karla Papeš

Mateja Papić

Borna Treska

Recenzenti

dr. sc. Zrinka Blažević

dr. sc. Estela Banov

dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

dr. sc. Nikica Gilić

dr. sc. Tomislav Galović

dr. sc. Hrvoje Gračanin

dr. sc. Emil Heršak

dr. sc. Branimir Janković

mr.sc. Vedran Obućina

dr. sc. Sanja Potkonjak

dr. sc. Martin Previšić

dr. sc. Marko Šarić

mr. sc. Filip Šimetin Šegvić

mr. sc. Nikola Tomašegović

Dizajn i priprema za tisak

Rene Jelenić

Prijevod s engleskog jezika

Alen Obrazović

Ema Bonifačić

Paula Fajt

Izdavač

Klub studenata povijesti –

ISHA ZAGREB

ISSN: 1334-8302

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti -

ISHA Zagreb (za: Redakcija *Pro tempore*)

Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Email:

pt.urednistvo@gmail.com

Časopis je besplatan.

Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/pro-tempore>

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Kluba studenata povijest – ISHA Zagreb i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.